

МЕТОДИЧНІ РЕАЛІЇ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ

Особистістю людина стає поступово, на її формування впливає багато чинників. Серед них провідне місце належить мові. Потреба у спілкуванні, мовленні, поряд з потребою діяльності, праці є визначальною у становленні особистості. Мова найглибше пронизує свідомість і підсвідомість людини й доносить до них величезну частку інформації про навколишній світ, про закономірності його функціонування. Через мову дитина усвідомлює своє “я”. Разом із засвоєнням мови у підсвідомості закладається внутрішній план можливих дій, створюються моделі вчинків, що реалізуються у відповідних життєвих ситуаціях.

Окрім того, людина може активно співпрацювати з іншими в різних сферах діяльності, досягти життєвого успіху, бути щасливою тоді, коли має розвинену комунікативну культуру, тобто систему знань, норм, цінностей і зразків поведінки, які прийняті в суспільстві, де вона живе і органічно, природно реалізує їх в офіційному та неофіційному спілкуванні.

Тому особливого значення набуває проблема формування мовленнєвої особистості - людини, яка виявляє високий рівень мовної і мовленнєвої компетенції, шанує, любить і береже рідну мову, людини, здатної представляти себе в суспільстві і засобами мови [1].

У лінгводидактиці розвитку мовлення завжди приділялася належна увага. Але для його формування та вдосконалення спеціальні уроки ввели в програми тільки в 1970-х років. Що стосується навчання діалогічного мовлення, то методисти вважали, що розмовний стиль (причому в усній діалогічній формі) – єдиний з усіх функціональних стилів, яким діти оволодівають ще до школи практичним шляхом. І тому навчати усного діалогічного мовлення – завдання, мовляв, не актуальне для школи. Слід прищеплювати дітям навички монологічного мовлення, як усного, так і писемного. Але практика роботи, дослідження науковців (Е.Палихата,

М.Пентилюк, Г.Шелехова, Л.Варзацька, В.Капінос, А.Ляшкевич, Л.Кочубей і ін) переконують у необхідності розвитку всіх форм і видів мовленнєвої діяльності, у тому числі й діалогічного мовлення, що знайшло відображення у програмах рідної мови (2001 р., 2004 р.) [1, 2].

При розв'язанні проблемних питань виникає необхідність у проведенні діагностики з метою визначення їх сутності та ефективних шляхів розв'язання. Всебічне дослідження, інтерпретація отриманих результатів допомагають осмислити реальний стан і накреслити перспективи подальшої діяльності.

Мета статті – ознайомити з даними діагностики щодо навчання діалогічного мовлення учнів 6-7 класів на уроках української мови у процесі реалізації соціокультурної змістової лінії і визначити педагогічні умови, що сприятимуть подальшому ефективному формуванню діалогічного мовлення школярів.

Діалог відбувається у процесі спілкування, при цьому людина самовизначається, виявляє свої індивідуальні особливості. За формою взаємодії можна судити про комунікативні вміння (або їх відсутність), риси характеру людини; за специфікою організації мовлення – про загальну культуру та грамотність (або їх недостатній рівень). Навіть процес навчання на комінкативно-діяльнісній основі передбачає його побудову як моделі процесу спілкування.

Дитина, яка тільки починає говорити, активно опановує різні види речень. Спочатку вона використовує переважно односкладні конструкції (“Дай”, “Хочу їсти”, “Пішли” тощо). З віком і досвідом побудова речень ускладнюється, словарний запас збагачується. Але цей процес поступового прогресу може загальмуватися і припинитися за певних умов (відсутність мотивації, тренування, внутрішніх і зовнішніх стимулів). Тому навчити керувати власним мовленням, свідомо обирати з переліку можливих засобів найбільш доцільні для певної ситуації, розуміти адекватно співрозмовника,

осягти мету спілкування ми вчимося все життя, основи ж для свідомого вдосконалення мовлення закладаються у школі.

Для правильної організації роботи з розвитку діалогічного мовлення у 6-7 класах нам важливо було з'ясувати рівні сформованості діалогічних умінь і навичок учнів на попередніх етапах навчання, а також ставлення до набуття відповідних умінь і навичок учасників навчального процесу – учителів і учнів; визначити методичне забезпечення як передумови цього процесу.

Вивчення специфіки роботи над розвитком діалогічного мовлення, стану оволодіння ним школярами проводилось шляхом анкетування вчителів і учнів м.Херсона і Херсонської обл., проведення бесід, написання контрольних творчих робіт, тобто здебільшого також саме через діалог.

Для вчителів ми запропонували низку запитань і наводимо відповіді на них:

1. Яка основна мета навчання діалогічного мовлення на уроках української мови?

“Навчити дітей спілкуватися на запропоновану тему відповідно до мовленнєвої ситуації”, “Навчити дітей спілкуватися в усіх сферах суспільного життя; правильно використовувати ввічливі слова, звертання, вставні конструкції; збагачувати мовні засоби мовлення учнів; розвивати культуру мовлення учнів”, ...”підвищення культури спілкування з використанням інтонації, міміки, жестів”.

2. Що Ви включаєте у зміст роботи з розвитку діалогічного мовлення?

“Роботу над складанням діалогів за рівнями: з використанням запропонованих реплік, за описом ситуації, самостійне складання учнями діалогу за запропонованою темою. Попередньо проводиться словникова робота”, “Створення діалогів на різноманітні теми відповідно до ситуації спілкування, розігрування діалогів, редагування усних і писемних діалогів”, “Читання текстів з діалогами з дотриманням правильної інтонації, створення монологів і діалогів як усно, так і письмово; реконструювання простих і

складних речень (ускладнення звертаннями, вставними словами, відокремленими членами речення)”.

3. *Завдання яких аспектів навчання мови Ви розв’язуєте у процесі роботи над розвитком мовлення, зокрема діалогічного?*

“Збагачення словникового запасу учнів, дотримання мовленнєвого етикету, оволодіння навичками невимушеного спілкування”, “Культурологічного, наукового, загальноосвітнього”.

4. *Як Ви можете охарактеризувати рівень володіння діалогічним мовленням учнів на початку*

- 6 класу? - Достатній
- 7 класу? - Достатній.

5. *Які труднощі виникають в учнів 6-7 класів у процесі навчання діалогічного мовлення?*

“Учням 6 класу не вистачає грамотності в оформленні усних і писемних діалогів; учням 7 класу бракує практики, бо правильне діалогічне мовлення вживається тільки на уроках, а не в побуті”, “Уживання русизмів; побудова речень, складних за структурою”, “Виникають труднощі при відповіді на запитання співрозмовника в діалогах на заздалегідь не підготовлену тему”, “Забувають, що звертання використовуються у кличній формі”.

6. *Які види робіт, на Вашу думку, є найбільш ефективними у процесі формування діалогічного мовлення*

- у 6 класі? “Робота на основі зразків (через їх аналіз)”, “Складання діалогів з використанням тих чи інших мовних одиниць”, “Розігрування діалогів відповідно до ситуації”, “Складання діалогів, пов’язаних із життєвим досвідом”;
- у 7 класі? “Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації, уміння вести дискусію”, “Творче конструювання, реконструювання діалогів”.

7. *Яке місце робота з розвитку діалогічного мовлення посідає при вивченні різних розділів шкільного курсу української мови?*

“Робота з розвитку зв’язного мовлення через перевантаження програмовим матеріалом в основному проводиться періодично як у 6, так і 7 класах”, “Особливої “прив’язки” немає”.

8. *Як Ви працюєте над термінами, що пов’язані з діалогічним мовленням (“діалог”, “монолог”, “мовленнєва ситуація”, “мовленнєвий етикет”, “репліка”, “діалогічна єдність”), на різних етапах навчання мови: повторення, пояснення, закріплення, систематизація?*

“На етапі пояснення звертаємося до значення слів-термінів, користуємося тлумачним словником; на етапі закріплення, систематизації ще раз повторюємо визначення термінів”.

9. *На що звертаєте увагу при навчанні діалогів, що використовуються в різних мовленнєвих ситуаціях?*

“На мовленнєвий етикет, на стилістичні помилки”, “На правильне інтонування”, “На логічність і правильність побудови діалогів, на вживання розділових знаків на письмі”.

10. *Яку роботу Ви проводите по використанню діалогів у письмовій формі?*

“Редагування готових діалогів”, “Складання речень за схемами, виписування з художньої літератури діалогів”, “Письмове складання діалогів”.

11. *Якого характеру вправи для розвитку діалогічного мовлення Ви добираєте, крім тих, що подані в підручнику?*

“Обираю теми, які будуть найцікавішими для кожного класу чи пов’язані з останніми подіями шкільного (класного) життя”, “На розвиток творчої уяви, логічного мислення”, “Творчі реконструювання діалогів, їх редагування”.

12. *Що насамперед Ви враховуєте при оцінюванні навчальних досягнень учнів з діалогічного мовлення?*

“Змістовність реплік, багатство словникового запасу, уміння орієнтуватися в “незвичайній” мовленнєвій ситуації”, “Культуру мовлення”, “Уміння підтримати діалог”.

13. Які теми частіше обирають учні для складання діалогів?

“Шкільне життя”, “Побутові теми (спілкування в родині, магазині, аптеці, транспорті, по телефону)”.

14. Які теми найчастіше вони обговорюють у позаурочний час?

“Робота з комп’ютером”, “Інтернет”, “Відпочинок”, “Поведінка та зовнішність однолітків”, “Мобільні телефони та їх можливості”, “Музика”, “Взаємини між хлопчиками і дівчатками”.

15. Як допомагає мовленнєвому розвитку соціокультурна змістова лінія при вивченні рідної (української) мови?

“Допомагає уникати одноманітності у доборі додаткового матеріалу”, “Не завжди допомагає”, “Допомагає в опануванні загальнокультурних і національних цінностей”.

16. У який спосіб Ви її реалізуєте на уроках української мови?

“Через дидактичний матеріал (тексти відповідної тематики)”.

17. Як Ви поєднуєте комунікативну змістову лінію з соціокультурною спрямованістю навчання мови, зокрема при навчанні діалогічного мовлення в 6, 7 класах?

“Через індивідуалізацію навчального процесу (теми за особистими уподобаннями учнів-“істориків”, учнів-“географів” ...”, “Теми для складання діалогів беру з переліку тематики соціокультурної змістової лінії програми”, “Пропоную скласти діалог з використанням тих мовних одиниць, що вивчаються на уроці”.

18. Які теми соціокультурної змістової лінії, запропоновані в програмі рідної мови, викликають в учнів найбільший інтерес?

“Екологічні”, “Моральні”, “Історія мого міста”, “Флора і фауна України”, “Моя родина”.

19. У яких методичних посібниках з рідної (української) мови Ви відчуваєте нагальну потребу?

“У яких би теоретичний матеріал і система практичних завдань були подані відповідно з соціокультурною лінією навчання, окремо для кожного

класу”, “До вивчення розділу “Морфологія””, “З текстами за темами соціокультурної змістової лінії”.

20. Які види позакласної роботи з рідної (української) мови, пов'язані з соціокультурною змістовою лінією, Ви проводите?

“Відвідування театру, філармонії, виставок”, “У 6 класі – “Свято мови”, у 7 – “Українські вечорниці””, “Новорічні свята”, “Свято матері”, “Мово моя калинова”, “День української писемності”, уроки-тренінги, вікторини, брейн-ринги.

21. Яка методична допомога щодо зв'язку мовленнєвої і соціокультурної змістових ліній була б для Вас у пригоді?

“Книги з підбором текстів відповідно до соціокультурної змістової лінії”, “Методичний посібник зі сценаріями різноманітних свят (за класами)”.

Інтерпретуючи відповіді учителів на питання анкети, зупинимось на деяких моментах. Учителями-практиками напрацьований значний досвід роботи з розвитку діалогічного мовлення, що потребує його узагальнення, систематизації та поширення. Вони розуміють необхідність навчання діалогічного мовлення, виявляють творчий підхід до його розвитку. Але слід відзначити, що вчителі все ж не розподіляють навчання діалогічного мовлення на етапи протягом року. Адже одним з принципів навчання є його поступове ускладнення, але у відповідях учителів перспективи поглиблення навчання діалогу, нарощування труднощів при формуванні відповідних навичок не простежується.

Важливим, на нашу думку, є прагнення бути зрозумілим співрозмовнику, усвідомлювати його мету спілкування й досягати своєї, а це також не прозвучало у міркуваннях фахівців. Можливо, цим пояснюється недостатнє вміння в багатьох учнів розвивати діалог на всіх етапах його проведення, особливо на етапі завершення діалогу.

Бажано було б враховувати вікові інтереси учнів і при визначенні тем, за якими складаються діалоги. За даними анкетування спостерігається

розбіжність між темами, які пропонує вчитель (програма), і темами, якими цікавляться учні. Тому за доцільне вважаємо доповнювати теми програми темами зі сфери інтересів школярів. Це дозволить учителю краще зрозуміти внутрішній світ учнів і надасть можливість впливати на їх естетичні смаки (пропонуючи розглянути, наприклад, різні види мистецтв, організувати діалог-дискусію з проблемних питань сучасного життя підлітка тощо).

Значно менше діалогів у практиці роботи вчителів виконується в письмовій формі. Але саме такий вид роботи забезпечив би наступність і перспективність у вивченні синтаксису; сприяв би вправності у відтворенні інтонації на письмі, в удосконаленні стилістичних навичок, у логічній побудові висловлювання з подальшою можливістю його корегування, сприяв би глибшому розумінню художніх творів.

Проблемним також виявляється неузгодженість між вивченням мовних тем і роботою з розвитку діалогічного мовлення. Так при вивченні теми “Групи слів за вживанням: професійні слова і терміни” учням доцільно запропонувати домашнє завдання - написати твір-мініатюру на тему “Професія мого тата (мами)” з використанням професійної лексики у діалозі. Таке завдання спонукатиме школярів поспілкуватися з батьками на тему їх професійної діяльності. Адже результати опитування, анкетування свідчать, що діти мають уявлення лише про професії, які вони можуть спостерігати в житті (лікар, учитель, продавець тощо), а також ті, про які дізнається зі ЗМІ, переважно з кінофільмів (адвокат, слідчий, банкір). Є певна кількість учнів, які не можуть розповісти, чим займаються їхні батьки на роботі, що входить до переліку їх обов’язків. Тому така робота буде корисною і з точки зору виховного впливу, і соціалізації особистості.

Написані твори учитель може пропонувати перевірити самим учням. Для цього клас поділяється на групи по 4 учні. У групах учні обмінюються своїми творами, читають їх по черзі, виправляють помилки і визначають, який твір найкращий. Представник від групи зачитує його перед класом. Таке навчання мови, у тому числі діалогічному мовленню, на соціокультурній

основі допоможе школярам дізнатися про особливості деяких професій, відчути гордість за своїх батьків, краще зорієнтуватися у виборі професії. Учитель зможе визначити рівень сформованості навичок діалогічного мовлення і спланувати корекцію та подальшу роботу з цього виду мовленнєвої діяльності. Таке завдання ефективно на повторювально-підготовчому етапі навчання діалогічного мовлення.

На формувально-поглиблювальному етапі, крім вправ на складання діалогів за заданою ситуацією, на певну тему, за малюнками, доцільно виконати письмову роботу учнів у формі діалогу на тему “Якою людиною ти бачиш себе в майбутньому”. Розглянемо дві роботи учнів, що передають діалог друзів.

1 зразок.

- Добрий день!
- Добрий день!
- Скажи, якою людиною ти хочеш бути в майбутньому?
- Напевно, доброю, ласкавою, щедрою.
- А я хочу бути розумною, спритною та гарною!
- І все?
- Так.
- А як же риси, які задовольняють не тільки тебе, а й людей і не тільки близьких?
- Щось я тебе не розумію.
- Ось ти казала, що хочеш бути розумною, гарною, спритною. Так?
- Так.
- Це все добре, але що, ти будеш жадібною і злою?
- Ні.
- Так ось про це треба було сказати, бо я подумала, що ти егоїстична.
- Тепер я тебе розумію.

2 зразок.

- Привіт!

- Привіт!
- Уяви себе в майбутньому.
- Я уявляю себе програмістом, що сидить за комп'ютером.
- Ну тоді бувай!
- Бувай!

Вправи такого характеру роблять більш зрозумілим необхідність роботи з формування вміння ініціювати, поглиблювати, розвивати та завершувати діалог. Доречною може бути робота по відтворенню готового діалогу. Репліки діалогу записують на окремі аркуші. З набору цих реплік учень має скласти логічний діалог, а вчитель потім звіряє його зі зразком. Така робота може бути доповнена творчим завданням на поглиблення чи розширення теми діалогу.

Важливим моментом у роботі з розвитку діалогічного мовлення є аналіз учнів створеного ними діалогу з визначенням мети кожного зі співрозмовників і її досягнення. Саме усвідомлення мети спілкування допоможе учням у побудові діалогу.

Відвідування уроків, бесіда з учителями, анкетування учнів, аналіз їх письмових робіт дали підстави для висновку, що тільки 34 % учнів володіють навичками діалогічного мовлення на високому і достатньому рівнях. Тому є потреба у створенні відповідної ефективної методики розвитку діалогічного мовлення з урахуванням соціокультурної змістової лінії.

Проведена діагностика дозволила також припустити, що ефективність формування в учнів 6-7 класів навичок діалогічного мовлення на уроках рідної (української) мови забезпечується сукупністю таких педагогічних умов:

- 1) інтерес учителя до навчання діалогічного мовлення на соціокультурній основі, розуміння актуальності і необхідності його вдосконалення в учнів, творчий підхід до процесу навчання;

- 2) наявність спеціально дібраного дидактичного матеріалу, який узгоджується з мовними темами і зміст якого має соціокультурне спрямування;
- 3) поєднання традиційних і інноваційних форм навчання;
- 4) активізація та стимулювання пізнавальної діяльності учнів шляхом здійснення принципу зв'язку навчання з життям;
- 5) дотримання культури мовлення, культури спілкування.

Отже, визначена нами проблема актуальна, окремі аспекти її розв'язано в теорії і практиці навчання, але існує потреба у створенні методики роботи з розвитку діалогічного мовлення у процесі реалізації соціокультурної змістової лінії, розробці навчально-методичних посібників для кожного етапу навчання рідної мови.

Література:

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти //Освіта України. – 2004. - № 5. – С.1-6.
2. Програми рідної мови 5-12 класи. – К.,2005.
3. Ляшкевич А.І. Навчання діалогічного мовлення на уроках української мови //Українська мова і література в школі. – 2002. - № 7. – С.9-12.
4. Изаренков Д.И. Обучение диалогической речи. – М.,1981.

Стаття надрукована в журналі «Українська мова і література в школі» (2006. – № 6. – С.1-3).